

## Kintančio naratyvo ir naratoriaus Lietuvoje kontūrai (sociologinė interpretacija)

---

**Rasa Baločkaitė**

*Kauno technologijos universitetas,  
K. Donelaičio g. 73, LT-3006 Kaunas*

Visuomenę, ar socialinį darinį galima atskleisti jo metanaratyvu (metapasakojimu), t. y. kuris gali būti talpus kultūrine prasme, taigi teikti pagrindines prielaidas socialinei interpretacijai ir legitimacijai. Pasakojimas apibūdinamas dviem aspektais: pasakojimo informacinio turinio ir pasakotojo, arba naratoriaus, interpretacinėmis funkcijomis ir/ar savybėmis. Socialinių permainų metais vyksta kova ne tik dėl politinės, ekonominės ar karinės galios, bet ir dėl tam tikro naratyvo ir tikro (ar meno) naratoriaus įteisinimo.

**Raktažodžiai:** legitimacija, metapasakojimas, naratorius, Atgimimas, modernybė, postmodernybė

---

### ĮVADAS

Bet kuri bendruomenė ar visuomenė turi savo mitologemas, nereflektuojamus bendruomeninius vaizdinius, kurie vienija individus į konkrečią bendriją. Tai yra vaizdiniai ir mitologemos, apimančios individų kaip bendruomenės narių identitetą, vienaip ar kitaip įprasminančios bendruomenės istoriją ir jos santykį su kitomis bendruomenėmis. Metanaratyvas, galima sakyti, – tai bendruomenės savęs ir savo santykių su aplinka istorijoje interpretavimas. Metapasakojimas suteikia pradžią ir prasmę tai visuomenei egzistuoti, paaiškina ir pagal savo logiką interpretuoja tos (tautinės) bendruomenės istoriją, dabartį, savastį ir padėtį šiuolaikiniame pasaulyje.

J. F. Lyotard pateikia tokius metanaratyvo pavyzdžius: krikščionių religinis metapasakojimas apie Dievo valios įsikūnijimą žemėje, Šviečiamojo amžiaus intelektualinis metapasakojimas apie racionalumo įsigalėjimą ir pažangą, politinis marksistų metapasakojimas apie klasių kovos konfliktą ir revoliuciją. Amerikiečiams metapasakojimo reikšmę turėjo Nepriklausomybės Deklaracija, kolonijinio išsivadavimo metais metapasakojimas buvo „baltojo žmogaus naštos nusimetimas“ [8: 4].

Pirmasis postokupacijos dešimtmetis Lietuvoje buvo kupinas pastangų perpasakoti, naujai interpretuoti tiek žinomą istorinę praeitį, tiek tuometinį

identitetą, tiek ateities vizijas. Veikiau tautinio romantinio Atgimimo metanaratyvas pasirodė nevisavertis postmodernios Vakarų kultūros kontekste; pasikeitė tiek kultūros metanaratyvas, tiek naratorius. Nusivylimas buvusiais, esamais ir potencialiais naratoriais buvo prielaida Lietuvos kultūroje atsirasti tam, ką J. F. Lyotard vadina postmodernybės sąlyga: nepasitikėjimu metanaratyvais [8: 4]. Šis kultūros lūžis, galima manyti, tebesitęsia ir dabar.

Posttotalitarinės Lietuvos kultūros metanaratyvo kaita mažai analizuota, o jei ir analizuota, tai daugiausia pačių naratorių. Tai reiškia, jog analizė buvo atliekama naudojantis vidine naratyvo logika, neišnešant už jo ribų. Todėl tai turėtų būti traktuojama kaip naratyvo dalis, jo tąsa, jo savivokos ar saviraiškos pastangos, o ne kaip objektyvesnio pobūdžio nešališka analizė.

Tyrimo objektas yra vienas iš kultūros metapasakojimų (jo raida) ir jo pasakotojų pokomunistiniu laikotarpiu, t. y. 1990–2000. Metapasakojimas ne visada sutampa su oficialiuoju diskursu, valstybės politinėmis doktrinomis, o tik su tuo, kuo asmeniškai tiki visuomenės nariai. Esant didelei subordinacijai visuomenėje, oficialiosios doktrinos gali netgi prieštarauti tradiciniam istoriškai susiklosčiusiam metapasakojimui. Kita vertus, viešasis diskursas neapsiriboja vien oficialiuoju diskursu.

## GALIMI NARACIJOS BŪDAI IR NARATORIAUS CHARAKTERISTIKOS

Kiekvienas metanaratyvas nors yra pasakojamasis, bet jį lydi labai konkrečios ir aiškios išreikštos kultūrinės nuostatos, t. y. pasakojimas turi aiškių moralą. Metanaratyvas yra tol socialiai gyvybingas, kol juo išreiškiamos vertybės projektuojamos į ateitį, t. y. ateitis remiasi jomis ir išreiškia to metanaratyvo tęstinumą.

Naratyvas yra aplinkos faktų ir objektų interpretavimas subjekto (pasakotojo) atžvilgiu, todėl identitetas, arba pasakotojo savęs suvokimas, gali būti vertinamas kaip naratyvo dalis. Pasakojimą ir metapasakojimą apibūdina šie bruožai:

1. Objektas, arba pasakojimo prasminis turinys, informacinė medžiaga, reali istorinė praeitis, istoriškai susiformavusios kultūrinės mitologemos, nereflektuojami bendruomeniniai vaizdiniai.

2. Subjektas, arba pasakotojas, kuris pateikia pasakojimo informaciją ją savaip interpretuodamas, t. y. atlieka naracinę funkciją.

Kyla klausimas, kaip remiantis šiais bruožais būtų galima objektyviai nagrinėti naracijos metodus, kai tiek objektas, tiek subjektas priklausomai nuo istorinių ir kultūrinių aplinkybių pasižymi begaline įvairove? Kaip objektyvų kriterijų, aptariant naracijos metodus, galima išskirti dar vieną, trečią, metapasakojimo bruožą. Tai *naratoriaus santykis naratyvo atžvilgiu*.

Šis santykis reiškia tam tikro informacinio turinio interpretaciją paklūstant tam tikrai logikai, kuri lemia ne tik istorinių faktų / kultūrinių paradigmos interpretaciją, bet ir jų pasirinkimą / atmetimą, prioritetų paskirstymą.

Koks gali būti šis santykis? Istorikškai susiformavo dvi svarbios pažinimo, informacijos priėmimo / įsisavinimo formos: tikėjimas ir supratimas. Psichologai taip pat teigia, kad žmogus dalį informacijos išanalizuoja, suvokia ir įsisavina, o dalį priima kaip „savaime suprantamą“.

Naracijos metodų studijose neretai sutinkama tikėjimo – supratimo, kaip mąstymo ir kalbėjimo būdo, schema. R. Rorhty savo teorijoje kalba apie naratorių tipus: metafiziką ir ironistą [8: 96]. D. J. Hunter vartoja ortodokso bei progresyvisto sąvokas [8: 92]. Iš principo abi teorijos pagrįstos ta pačia tipologija: informatyvusis naratyvo turinys, kultūrinės paradigmos ir istorinės mitologemos arba priimamos kaip neabejotinos, savaime suprantamos, arba jos tampa analizės objektu.

### R. Rorhty: metafizikai ir ironikai

R. Rorhty, aptardamas naraciją ir jos metodus, vartoja „galutinio žodyno“ sąvoką. Tai legitimacijos priemonė, referuojanti į tai, kas yra gera, dora, teisėta,

bloga, bjauru, etc. „Galutinis“ todėl, kad, „suabejojus šių žodžių verte, jų vartotojas negali nedviprasmiškai argumentuotai apsiginti. Tai jo kalbos vartojimo riba; už jos – tik bejėgiškas pasyvumas arba smurtas. Nedidelę šio žodyno dalį sudaro paviršutiniški, lankstūs ir universalūs terminai, pavyzdžiui, „tikra“, „gera“, „teisinga“, „gražu“. Didesnė žodyno dalis susideda iš sodresnių, griežtesnių ir siauresnių terminų, pavyzdžiui, „Kristus“, „Anglija“, „profesiniai standartai“, „padorumas“, „gerumas“, „revoliucija“, „Bažnyčia“, „agresyvu“, „atšiauru“, „kūrybiška“ [8: 96].

Pagal tai, kaip vertinamas ir vartojamas galutinis žodynas ir kaip legitimuojami jo terminai, R. Rorhty skiria du galutinio žodyno vartotojų tipus: metafiziką ir ironistą.

Metafizikas laiko savaime suprantamu dalyku, kad „galutinio žodyno terminais suformuluotų teiginių pakanka kitokių galutinių žodynų vartotojų įsitikinimams, veiksams ir gyvenimui“ apibūdinti ir vertinti, kad „termino buvimas jo paties galutiniame žodyne savaime garantuoja jo ryšį su kažkuo, turinčiu tikrąją esmę“. Metafizikas netiki, kad „kitaip apibūdinant bet ką galima paversti geru arba blogu, o jeigu ir tiki, tai smerkia šį faktą ir išikimba minties, kad tikrovė padės mums atsispirti tokioms pagundoms“. Metafizikas linkęs manyti, kad „mūsų tradicija neiškeldina neišsprendžiamų problemų“ ir kad „nors teisingų atsakymų nežinome, bet teisingų atsakymų kriterijus jau turime“ [8: 98].

Metafiziko priešprieša yra ironikas. Ironiku R. Rorhty vadina žmogų, atitinkantį tokias sąlygas:

(1) Pirma, jis/ji nuolatos ir radikaliai abejoja savo vartojamo žodyno teisėtumu, nes jam daro įtaką kiti žodynai, laikomi galutiniais ir vartojami jo sutinkamų žmonių arba vartojami jo skaitomose knygose; (2) jis/ji supranta, kad jo/jos dabartiniame žodyne pateikiami argumentai nei pašalina, nei išsprendžia abejones dėl žodyno teisėtumo; (3) jis/ji nemano, kad jo/jos žodynas yra arčiau realybės ar arčiau tiesos nei kitų žmonių vartojami žodynai ir kad jo žodynas siejasi labiau su išorine jėga, o ne su juo pačiu. Be to, ironikas neieško universalios ar neutralios metažodyno.

Ironikai linkę manyti, kad bet ką galima paversti geru arba blogu kitaip apibūdinant. Taip manydami, jie „niekada nebegali pažvelgti į save rimtai, nes nuolat suvokia, kad terminai, kuriais jie save apibūdina, gali kisti, ir nuolat suvokia galutinių žodynų, o kartu ir jų pačių, atsitiktinumą ir trapumą“ [8: 93]. Maža to, ironikas nerimauja, kad „socializacijos procesas, per kalbą pavertęs jį žmogumi, galėjo jam suteikti ne tą kalbą, todėl pavertė jį ne tuo žmogumi“ [8: 97].

Kaip iš metafiziko tampama ironistu? Metafizikui susidūrus su aplinkybėmis, kurios negali būti tin-

kamai paaiškintos / argumentuotos jo vartojamo galutinio žodyno sąvokomis, kyla prieštaravimai ir šitaip pažeidžiamos metafizikai įprastos kalbinio žaidimo taisyklės. Kaip teigia R. Rorhty, „jeigu nė viena banalybė senajame žodyne pakankamai gerai neatsakytų į argumentuotą iššūkį, tai atsakymo poreikis paskatintų pakilti virš banalybių“ [8: 98].

#### **D. J. Hunter: ortodoksai ir progresyvistai**

Panašią kultūros naratorių tipologiją siūlo J. D. Hunter. Dviem naratoriaus tipams apibūdinti J. D. Hunter vartoja ortodokso ir progresyvisto kategorijas. Kaip pažymi J. D. Hunter, terminai yra netobuli, bet jie abu tinkamai ir informatyviai nusako moralinės tiesos šaltinį ir fundamentalius kultūros pagrindus. Ortodoksija ir progresyvizmas J. D. Hunter teorijoje apibūdinami kaip „formalios įsitikinimų / pažiūrų sistemos savybės“ [8: 93].

Ortodoksija, kaip formali sistemos savybė, apibūdinama esanti „doktrinos pasekėjų išpareigojimas formaliems, iš anksto duotiems autoritetams“ [8: 93]. Tokie konkretūs, objektyvūs autoritetai apibrėžia, bent jau abstrakčiai, vertės, tikslo, prasmės, gerumo, identiteto (tiek asmeninio, tiek kolektyvinio) normas. Jis pasako, kas yra gerai, kas yra tiesa, kas mes esame ir kaip turime gyventi. Tai yra autoritetas, suteiktas visiems laikams.

Kultūros progresyvistai, priešingai, moralinius autoritetus stengiasi apibrėžti ir interpretuoti šiuolaikiška, racionalumo ir subjektyvumo dvasia. Remiantis tokiomis prielaidomis, tiesa, kaip ją suvokia kultūros progresyvistai, yra ne faktas, o procesas, nes realybė nuolat keičiasi. Progresyvistinėms pažiūroms būdinga tendencija resimbolizuoti istoriškai susiklosčiusias normas ir tiesas pagal šiuolaikiniame gyvenimo vyraujančias prielaidas.

Pasak J. D. Hunter, šiuolaikiniame pasaulyje kultūros konfliktai konfigūruojami ne tarp kultūrų, o kultūrų viduje, arba tiksliau, „išilgai kultūrų“, kai formuojasi jėgos aljansai tarp ortodoksyvių ir progresyvių skirtingų kultūrų segmentų.

#### **Modernybės ir postmodernybės naratorių / naracijų tipai**

Remdamasi R. Rorhty ir J. D. Hunter teorijomis bei jų pateikiamomis kultūros naratorių charakteristikomis, galima suformuoti du tokius naratoriaus tipus: metafizikas – ortodoksas bei ironikas – progresyvistas.

1. Metafizikas ortodoksas yra glaudžiai susijęs, tiesiog suaugęs su savo vartojamuoju galutiniu žodynu. Šį žodyną jis laiko nekintamu, neginčytinu, šis žodynas – tai tarsi aksioma, nereflektuojama ir nereikalaujanti įrodymu. Galutinis žodynas – laikui atspari vertybė, tai autoritetas, duotas visiems laikams.

Galutinis žodynas turi išskirtinę šventumo ir neliečiamumo aureolę. Reikalauti įrodymų ar argumentacijos galutinio žodyno terminams – nedovanotina nepagarba galutiniam žodynui ir menamiems jo kūrėjams. Kadangi galutinis žodynas laikomas autoritetinga legitimacijos priemone, tikrovė interpretuojama pagal galutinio žodyno kriterijus stengiantis, kad nekiltų prieštaravimų tarp tikrovės faktų bei žodyno argumentų.

2. Ironikas progresyvistas laiko savo vartojamą galutinį žodyną viso labo priemone, arba įrankiu – komunikacijos, susitarimo, interpretacijos įrankiu, kuris yra ne daugiau kaip įrankis ir lengvai gali būti pakeičiamas kitu tokiu pačiu įrankiu. Kaip ir bet kuris kitas įrankis, pasikeitus veiklos aplinkybėms, jis gali būti patobulinamas / supaprastinamas, arba pakeičiamas kitu įrankiu. Tai yra priemonė, kurios reikalingumas ir veiksmingumas priklauso nuo vienintelio dalyko: kaip patogu šią priemonę vartoti. Ironikas progresyvistas, priešingai nei metafizikas ortodoksas, stengiasi ne „pritempti“ tikrovę prie savojo žodyno, bet pritaikyti savąjį žodyną prie besikeičiančios tikrovės.

#### **NARATORIŲ / NARATYVŲ KAITA LIETUVOJE 1990–2000 METAIS**

Per paskutinį XX a. dešimtmetį, arba pirmąjį pokomunistinį dešimtmetį, Lietuvoje vyko smarkūs kultūriniai pokyčiai: romantinis tautinis atgimimas XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje bei poromantinis cinizmo ir nusivylimo laikotarpis, kai idealizuotos tautinės normos pasirodė sunkiai įgyvendinamos; klasikinių modernių Vakarų Europos vertybių triumfas po nepriklausomybės atgavimo ir savotiškos postmodernizmo apraiškos dešimtmečio pabaigoje. Kuris iš šių tipų – metafiziko ortodokso ar ironiko progresyvisto būdingas dabartinei Lietuvos kultūrai? Kuris iš šių balsų vyrauja lietuviškosios kultūros naratyve?

Remdamasis žiniasklaidos tekstų analize bei visuomenės veikėjų / politikų pareiškimais, pabandyčiau apibrėžti lietuviškojo metanaratyvo pasakotojo tipą ir jo kaitą per pirmąjį pokomunistinį dešimtmetį.

#### **Modernieji tautinio romantinio Atgimimo naratyvai**

Tautinio romantinio atgimimo metu Lietuvos visuomenėje vyravo konkretūs politiniai ir socialiniai tikslai: nepriklausomybės atkūrimas, lietuviškojo kultūrinio identiteto atgavimas ir įteisinimas. Tautinio atgimimo naratyvas buvo pagrįstas siauru nereflektuojamu sakralizuotu, visa ką legitimuojančių terminų žodynu. Bendrų tikslų siekis nulėmė visuotinio solidarumo būseną visuomenėje ir užtikrino šio galutinio žodyno neliečiamumą. Vyravo nereflektuojamos

ir neargumentuojamos pusiau sakralinės tautinio atbudimo ir tautinės vienybės nuotaikos. Prie visuotinio socialinio solidarumo prisidėjo sovietmečio tradicija esą socialinė kritika yra antvisuomeninių elementų prerogatyva. Madinga tapo cituoti Maironį, o ne T. Tilvytį. Kritika tapo „blogu tonu“.

Ilgą laiką kentusi iš šalies jai primestą identitetą, visuomenė, atgavusi savojo identiteto konstravimo galimybę, piešė tokį savęs portretą, koks jai labiausiai patiko, tokį, kuris drąsino, įkvėpė, palaikė – ir pati juo įtikėjo, svaiginosi juo, skandavo Lietuvos vardą roko žygiuose per Lietuvą, išpažindavo – su ašaromis – besąlygišką meilę ir priklausomybę Lietuvai pirmuosiuose Sąjūdžio suvažiavimuose.

Į socialinės, kultūrinės ir politinės veiklos areną buvo įtraukti archainiai XIX a. tautinio atgimimo tekstai, jiems suteikiama jau ne istorinė, muziejinė, o politinė ir socialinė reikšmė. Antrojo Lietuvos Atgimimo, atnešusio Lietuvai Nepriklausomybę, retorika atgaivino, atnaujino ir dažnai hiperbolizavo XIX a. tautinių tekstų metaforas [4]. Vyraujančio diskurso vietą užėmė XIX a. tautinio atbudimo metapasakojimas. Šis pasakojimas jau buvo perpasakotas kita kalba, bet pagal tą pačią logiką ir tą pačią pasakojimo struktūrą, rėmėsi tais pačiais tautiškuoju, katalikiškais ir gamtos idealais.

Kertiniai vartojamojo žodyno terminai, iš jų sudarytos mitologemos tarnavo kaip socialinės tikrovės konstravimo priemonė, inicijuojanti ir įteisinanti socialinius procesus.

Tokia kultūros samprata tapo neiginčijamu, iš anksto duotu autoritetu, reglamentuojančiu vertės, tiesos, gerumo, identiteto normas. XX a. pabaigoje buvo siekiama socialiai įprasminti XX a. pradžios vaizdinius, idėjas ir tekstus, o tai suteikė jiems ilgalaikiškumo, arba antilaikiškumo aspektą; pamatiniai galutinio žodyno terminai įgijo ne tik sakralizuotą neliečiamumo, bet ir amžinumo aspektą, išliekamą ir nekintamą vertybių statusą.

Tokia žodyno interpretacija inspiravo nuostatą, kad mūsų, lietuvių, žodynas yra arčiau realybės ar arčiau tiesos nei kitų žmonių vartojami žodynai: „Lietuviui doros dalykai – ypatingi. Mūsų mąstymas yra brahmaniškas, t. y. kitoks, negu aplinkinių kšatrijų tautų. Užtat nedoru lietuviu būti tiesiog neįmanoma, nes nedoras lietuvis nebėra lietuvis. Tuo tarpu nedoras vokiečių yra tik nedoras vokiečių, ne daugiau“ [5: 1].

Neginčijamą, sakralizuotą sąvokų ir mitologemų vartojimas uždaroje visuotinio solidarumo erdvėje paskatino kurti ir vartoti naujas, tik šio žodyno vartotojams suprantamas kalbines konstrukcijas, kaip pavyzdžiui, „baltų žmogaus savimonę lemia DOROS samprata. Tai vienas iš neišverčiamų į kitas kalbas, taigi vienas iš esminių žodžių. Dora lietuviui yra daugiau negu moralinė vertybė. Dora yra dieviškosios

rėdos, dieviškojo įsakmaus gėrio išpaudas žmoguje“ [4: 2].

Daugelis to laikotarpio tekstų neargumentuoti, todėl ir nenuginčijami. „Gimtoji žemė – tai tėvynė, kurioje gyventi geriausia. Ne todėl, kad ji pati turtingiausia ir dideles algas moka, o todėl, kad jos dangus malonus, žaliuojanti gamta graži ir kapuose visi savi“ [2: 1–3]. Tokie teiginiai kaip šis gali būti paaiškinami ir argumentuojami tik remiantis romantinio tautinio atgimimo žodynu ir suprantami tik kitam to paties žodyno vartotojui.

Kaip jau minėta, sakralizuoti galutinio žodyno terminai bei kalbinės konstrukcijos buvo socialinės tikrovės konstravimo įrankiu. Vyravo naratoriui metafizikai būdingas įsitikinimas, kad *jei terminas / sąvoka yra jo vartojamame žodyne, vadinasi, tai, į ką tas terminas referuoja, iš tiesų prasmingai egzistuoja*. Be to, jei pozityvi, teigiama žodyno sąvoka tikrovėje neegzistuoja, tai yra būtina, pageidautina sudaryti prielaidas jai atsirasti, inicijuoti jo egzistavimą.

Romantinio tautinio atgimimo naratyvas rėmėsi istoriškai susiformavusiais lingvistiškai sukonstruotais idealiais vaizdiniais, įgijusiais sakralumo, amžinumo, neliečiamumo statusą; šių vaizdinių įgyvendinimas minėto naratyvo rėmuose buvo interpretuojamas kaip prigimtinė prievolė.

Taigi Lietuvoje vyravo naratorius, kurį, remiantis R. Rorty ir D. J. Hunter teorijomis, galima apibrėžti kaip metafiziką ortodoksą.

Tačiau tuometinis naratorius nebuvo tipiškas metafizikas ortodoksas, kuris siejamas su tradicijų tęstinumu, konservatizmu, lietuviškasis naratorius buvo tam tikra prasme griovėjas ir revoliucionierius. Tuometinio naratyvo kultūrinės paradigmos ir mitologemos siekė užtikrinti sakralių tradicijų tęstinumą, antra vertus, inspiravo socialines, kultūrinės, politines permainas ir netgi santvarkos pasikeitimą. Jis buvo sukurtas ir pasitelktas revoliucinei misijai, kurią įgyvendinus prasidėjo sąlyginai taikus laikotarpis. Pasi-priešinimo dviasia persmelktas romantinis metapasakojimas nepateikė priimtinos ir visavertės banalių kasdienybės rūpesčių interpretacijos. Prasidėjo ir tautinio romantinio meta pasakojimo dekonstrukcija.

#### **Naratorių / naratyvų kaita XX a. 10-ojo dešimtmečio viduryje**

Lietuvai atgavus ir įtvirtinus nepriklausomybę, prasidėjo nauji socialiniai ir kultūriniai pokyčiai, susiję su politinės ir socialinės galios institucionalizacija bei lietuviškojo identiteto peržiūrėjimu, t. y. su naratorių ir naratyvų kaitas.

Sakralizuotas tautinio romantinio atgimimo žodynas, jo naratyvo paradigmos turėjo gilias istorines šaknis. Tačiau istoriškai šios mitologemos buvo konstruojamos ir palaikomos lingvistiniais, o ne sociali-

niais žaidimais. Tai buvo teoriškai sukonstruoti idealūs vaizdiniai, kurių įgyvendinimas socialinėje tikrovėje privertė atsisakyti tariamos idealybės įvaizdžio. 10-ojo dešimtmečio viduryje Lietuvoje įvyko tai, ką R. Rorthy aprašo kaip naratoriaus virsmo iš metafiziko ironiku teorinį mechanizmą. „Metafizikai susidūrus su aplinkybėmis, kurios negali būti tinkamai paaiškintos/argumentuotos jo vartojamo galutinio žodyno sąvokomis, kyla prieštaravimai ir šitaip pažeidžiamos metafizikai įprastos kalbinio žaidimo taisyklės“ [8: 92].

Romantinio tautinio atgimimo metapasakojimas maždaug tiko pirmojoje XX a. pusėje. Archainio išgryninto tautiškumo, idealizuotos lietuviybės įgyvendinimas XX a. pabaigoje pasirodė problemiškas, o vėliau ir iš viso sunkiai įmanomas. „Dauguma iš mūsų asmeniškai patyrėme, kad gyventi tautinio identiteto kasdienybę yra nepalyginamai sunkiau nei garbinti ir aukštinti idealios tautos įvaizdžius <...>. Klatinga kasdienybė išbando teoretinio tautiškumo normas, patvirtindama, kad tautinių simbolių ir ženklų sistema nėra stabili ir vienareikšmė“ [7: 2–4]. Neatitikimas tarp realybės ir įsivaizduojamos tautinės perspektyvos sukėlė postromantinę depresiją ir nusivylimą. Tai inspiravo nepasitikėjimą vartojamu galutiniu žodynu ir esamais naratoriais.

Realizavus bendrus tikslus, baigėsi visuotinio solidarumo laikotarpis, kartu baigėsi ir žodyno pamatinių terminų, legitimacinių mitologemų neliečiamumas. Pasibaigus kovoms dėl galios su išorinėmis politinėmis jėgomis, prasidėjo kovos dėl galios šalies viduje. Atgavus savivaldą, buvo institucionalizuotos naujosios politinės bei socialinės jėgos, t. y. įteisinti jų naratyvai ir jie pripažinti kaip naratoriai. Susiformavo nauja subordinacinė hierarchija, lydima vidinių socialinių prieštaravimų ir prieštarų interesų. Į socialinę erdvę ėmė veržtis kiti alternatyvūs naratoriai ir/arba tie patys naratoriai su kitais alternatyviais naratyvais.

Tylioji rezistencija sovietinio režimo metais teigė, kad Lietuva atstovauja europietiskajam identitetui, ir jokių būdu slaviskajam pasauliui nepriklauso. Atkūrusi nepriklausomybę, Lietuva su savo ankstyvojo modernizmo metapasakojimu bandė „žengti Europon“. Tuo tarpu Vakarų Europoje modernizmo idėjos buvo išblėsusios, ir Vakarų Europa identifikavo save kaip įžengusią ar žengiančią į postmodernią erą. Lietuvai, tarsi pasirodžiusiai pobūvyje su netinkamu rūbu, teko (ir vis dar tenka) greitai ir skausmingai persiorientuoti, ir manau, kad šis skaudus ir kone prievartinis (turiu omeny aplinkybių daromą prievartą) identiteto virsmas iš nebrandžiai modernaus į postmodernų yra esminis 10-ojo dešimtmečio kultūros pokytis, kultūros šokas, trunkantis lygi šiol.

Neatitikimas tarp realybės ir įsivaizduojamos tautinės perspektyvos sukėlė postromantinę depresiją ir

nusivylimą. Tai inspiravo nepasitikėjimą vartojamu galutiniu žodynu ir esamais naratoriais. Suvokimas, kad tiek brangintas, tiek sunkiai iškovotas identitetas neatitinka šiandieninės kultūros situacijos, konkrečiai – yra netinkamas man atrodo buvo svarbesnis už patį to identiteto atgavimo faktą.

Pamatiniai žodyno terminai nuolat peržiūrimi, reflektuojami, revizuojami. Keičiantis socialinei tikrovei, keičiasi naracinės paradigmos, t. y. naraciniai vaizdiniai jau nebėra socialinės tikrovės konstravimo priemonė, o veikiau jos atspindys. Ne tikrovė konstruojama remiantis naratyvu, o naratyvas rekonstruojamas indeksuojant socialinius tikrovės pokyčius.

Viena iš naujųjų naratyvų užuomazgų buvo 1993 metais buvo išleista G. Patacko knyga „Meilės ir vyno dainos“. Ši knyga nutraukė saldžią ir neargumentuotą tautinio atgimimo retoriką, nustebindama daugelį tuomet dar nematytą savo cinizmu: „Iš lėto pėdint takeliu, / kurį avių banda pramynė, / kartoti vilkdagiams „Myliu“ / ir piktžolėms griovių „Tėvynė“ [6: 38]. Viešuose poezijos vakaruose G. Patackas pats pristatydavo savo kūrybą, supažindindamas su eilėmis, kurios, kaip jis pats apibūdindavo, skirtos „ne žiniasklaidai“. Improvizacijos apie Lietuvos valstybę seksualiniame kontekste susilaukdavo šilto vakaro dalyvių palaiškymo.

Taigi naujų, alternatyvių naratyvų užuomazgos pirmiausia ėmė reikštis laisvoje ir bohemiškoje menininkų aplinkoje, vėliau, naujoji naracija ėmė skverbti į žiniasklaidą. „Dviračio žyynios“ imitavo oficialiąsias TV žinias ir seka / formuoja alternatyvų kultūros naratyvą. Maža to, žiūrovas ir pats buvo įtrauktas į naratyvo formavimo (pagal duotas gaires) procesą: „Dviračio žyynios“ paskelbė vadinamąjį „smulkiosios tautosakos konkursą“, kuriuo siekta pašiepti oficialiąsias valstybes institucijas ir autoritetus. Ir kokia tai tautosaka: „Kad ir kiek vogtum iš valstybės, vis tiek savo nesusigrąžinsi“, „Parlamento pastatas savo forma primena klozetą, kuris yra plaunamas kas 4 metai, tačiau vietomis purvas taip prilipęs, kad nesiduoda nuplaunamas“ etc. Čia žiniasklaida pasitarnauja kaip tikra „media“, t. y. kaip mediatorės, tarpininkės, ir „apšlifavusi“ piliečių balsus iš privataus kuria, tegu ir neoficialų, alternatyvinių, bet vis dėlto viešą naratyvą.

Vėliau naujieji naratyvai prasiskverbė į politiką, sunkiai įveikdami dalies visuomenės pasipriešinimą ir gąsdindami konservatyviuosius. Turiu omeny V. Šustausko išrinkimą Kauno miesto meru, o vėliau – parlamento nariu. V. Šustauskas dar labiau išpopuliarėjo, kai 1999 m. su savo pasekėjais piketavo prieš labdaringo Vienos pokylio vaikų namams paremti organizavimą, argumentuodamas kad valstybės pareigūnai našlaičių globos organizavimą turėtų suvokti kaip savo pirminę prievolę, o ne kaip labdarinę

veiklą. TV pokalbių laidos metu paklaustas, ką jis padarytų Lietuvos labui, jei jam būtų suteikta neribota galia, V. Šustauskas atsakė, kad, ko gero, atkurtų IX forto muziejų pagal jo pirminę paskirtį, uždarytų ten visus tuometinius Lietuvos parlamentarus, o pats įsidarbintų forto prižiūrėtoju. V. Šustausko reprezentuojamo naratyvo informacinis turinys yra greičiau ne alternatyvinis naratyvas, o antinaratyvas, arba viešojo, oficialiojo naratyvo destrukcija / dekonstrukcija.

V. Šustauskas išreiškia daugiau politinį destruktivumą, o kultūroje naujų naratorių įsigalėjimą demonstruoja J. Erlickas, kaip 1997 m. Nacionalinės premijos laureatas, knygoje „History of Lithuania“ (2000) perrašęs savaip, dekonstrukcijos metodu, kone visą Lietuvos istoriją:

*Sykį Vytautas nuėjo prie Juodosios jūros, mat norėjo ten žirgą pagirdyti. Tas stojasi piestu.*

*– Gerk, asile! – šaukia Vytautas, pliekdamas žirgą ietimi.*

*– Sūrus vandenėlis! – juokiasi maršalas Tučačevskis.*

*– Reikia! – rūstauja Vytautas. – Kad vaikaičiams būtų kuom didžiūotis!*

*– Jūs, lietuviai, labai pučiatės, – sako Tučačevskis.*

*Vytautas užsimoja ietimi ir persmeigia Tučačevskį kiaurai.*

*Žirgas išbalo ir ėmė srėbt iš jūros.*

*Patenkintas Vytautas grįžo Lietuvon ir ten dar kažką nuveikė“.* [1: 13]

Trumpai peržvelkime naujų – alternatyvių naratyvų raidą Lietuvoje po 1990 metų: atgavus ir įtvirtinus nepriklausomybę, realizavus bendrus tikslus, susidarė nauja, vidinė subordinacija su jos vidiniais prieštaravimais ir alternatyviniais naratyvais. Šie naratyvai pirmiausia buvo išreikšti laisvamaniškoje menininkų aplinkoje, vėliau – žiniasklaidoje, ir galų gale prasiveržė į politiką. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje vyraujančiame viešojoje retorikoje naratorių, remiantis R. Rorthy ir D. J. Hunter terminais, galima apibrėžti kaip ironistą progresyvistą.

### Postmodernieji poromantinio laikotarpio naratyvai

Per nepriklausomybės dešimtmetį euforija išsisklaidė, kritinis mąstymas vis labiau veržiasi į viešąją erdvę. Vartojamojo žodyno pakeitimas (pasikeitimas) įrodė, kad *vartojamasis žodynas yra susitarimo reikalas, konsensusas, o ne sakralinė, antilaikinė, nekvestionuojama vertybė*. Formuojasi nauji naratyvai ir viešos socialinės kritikos diskursas.

Iki tol naratorius metafizikas *nemanė, kad įmanoma ką nors paversti gėriu ar blogiu vien tik remiantis skirtingu aprašymu / interpretacija*. Naujieji naratoriai, suvokę vartojamo žodyno reliatyvumą ir lingvistinių žaidimų galią, pradėjo socialinę tikrovę re-

konstruoti per kalbą. Išmokti naujai lingvistiniai žaidimai Lietuvoje žaidžiami noriai ir aktyviai: tas pats faktas interpretuojamas ir kaip prasmingas užsienio investicijų pritraukimas skatinant Lietuvos ekonominę augimą, ir kaip „Tėvynės išpardavimas“ siekiant asmeninio pasipelnymo. Kartais netgi užsižadžiama su lingvistiniais žaidimais, ir viešojo retorika tampa ironišku nediskursyviu kalbiniu žaidimu.

Tačiau šie naujieji naratyvai, nors profesionaliai (lingvistiniu požiūriu) įvaldyti, yra socialiai silpni ir tapę lyg ir savotišku liaudies meno žanru – šmaikščiu, metaforizuotu, hiperbolizuotu ir be adresato (tiek žiniasklaidoje, tiek politikoje). Oficialių institucijų ir jų atstovų išjuokimas tampa tarsi iškrovos priemone; eilinis pilietis, žiūrėdamas „Dviračio šou“, susitapatinęs su laidos žiūrovų auditorija, pasyviai išreiškia savo pyktį ar net parašo eiliuotą įžeidimą Seimui šio šou smulkiosios tautosakos konkursui; arba balsuoja už V. Šustauską. Tokia kritika neišsako konkrečių kaltinimų, nėra nukreipta į konkretų adresatą, nereikalauja ir nesulaukia konkretaus atsakymo. Ji tik suteikia emocinį palengvėjimą, ji nėra traktuojama kaip rimta socialinė galia.

Prisiminkim dar kartą R. Rorthy ironikų apibrėžimą: jie „niekada nebegali pažvelgti į save rimtai, nes nuolat suvokia, kad terminai, kuriais jie save apibūdina, gali kisti, ir nuolat suvokia galutinių žodynų, o kartu ir jų pačių, atsitiktinumą ir trapumą“ [8: 93]. Gal todėl Lietuvoje naujieji naratyvai nėra traktuojami pakankamai rimtai, kad naratoriai ironistai patys reflektuoja savo pasakojimą ir nesugeba net patys į save žvelgti be ironijos, nekalbant jau apie kitus?

Bet gi šių naratyvų įsigalėjimas politikoje rodo, kad galbūt tapome tokia kultūra, apie kokią R. Rorthy rašė: „Ir vis dėlto nepajėgiu įsivaizduoti kultūros, kurios viešojo retorika yra ironistinė. <...> Kultūros, socializuojančios savo jaunimą taip, kad šis nuolat abejotų dėl savo socializacijos proceso“ [8: 98]?

### PROGNOZĖS IR PERSPEKTYVOS

Kuo pagrįstos R. Rorthy baimės ir abejonės dėl ironistinės metapasakojimo logikos? Nedemokratinėse santvarkose už pasikėsinimą į oficialųjį diskursą, į tradicinio metapasakojimo mitologemas buvo baudžiama, kartais net mirtimi. Demokratinėse valstybėse viešojo diskurso kritika galima ir netgi pageidautina.

O kaip viešosios kritikos tradicija klostosi Lietuvoje? Rodos, istorija perrašyta iš naujo, visa dekonstruota remiantis naujaisiais kriterijais, nepaliekant baltų dėmių. Žiniasklaida, literatūra, tam tikra prasme netgi viešasis politinis diskursas pateikia vis naujas sakralių senojo tradicinio metanaratyvo mitologemų interpretacijas:

„Jaunystėj daktaras Basanavičius buvo didelis va-  
liūkas. Tik pamato mergę, tuoj ir tempiasi į krūmus.  
Ten ištraukia brošiūrą ir skaito lietuviškai. Po kurio  
laiko tam krašte moterims gimė daug patriotų bei  
savanorių. Susidarė prielaidos Lietuvos valstybei at-  
sirasti“ [1: 14].

„Kodėl ant vieno lito pavaizduota senutė?“ <...>  
„Ta senutė simbolizuoja visišką lito klimaksą ir de-  
vulvaciją. Tai amžino Lietuvos nuosmukio simbolis“  
[3: 30].

„Dviračio žynios“ negailestingai parodijuoja  
V. Landsbergį. (Palyginimui būtų įdomu sužinoti, koks  
likimas ištiko kitų buvusių socialistinių šalių rezis-  
tencijos, tautinio atgimimo judėjimo lyderius, pvz.,  
ar įmanomas analogiškas V. Havelo parodijavimas  
Čekijoje?).

Norėčiau iškelti klausimą: ar kitose dabartinėse  
demokratinėse visuomenėse įmanoma tokia save nai-  
kinanti istorinė autoironija? Ar šiandieninis destruk-  
tyvusis diskursas nesugriovė pamatinių lietuviškojo  
metapasakojimo paradigmu galutinai ir negrižtamai?

Kaip paaiškinti šią naujojo metapasakojimo vidi-  
nę logiką? Gal tai tik nekaltas lingvistinis žaidimas,  
kuris yra įmanomas postmodernioje kultūroje ir gal-  
būt demonstruoja jos brandą Lietuvoje? Vargu, nes  
postmodernybė įgalina nuomonių bei požiūrių įvai-  
rovę, taip pat toleranciją ir jų taikią koegzistenciją  
bendroje pliuralistinėje kultūros plotmėje.

## IŠVADOS

XIX–XX a. sandūroje suformuotas tautinis identite-  
tas ir iš jo išplaukiančiomis elgesio normomis pasi-  
rodė sunkiai įgyvendinamas. Tylioji rezistencija so-  
vietinio režimo metais teigė, kad Lietuva atstovauja  
europietiškajam identitetui ir jokia būdu slaviškajam  
pasauliu nepriklauso.

Atkūrusi nepriklausomybę, Lietuva su savo anks-  
tyvojo modernizmo metapasakojimu bandė „žengti  
Europon“, kur jau modernizmo idėjos jau buvo iš-  
blėsusios, ir Vakarų Europa identifikavo save kaip  
įžengusią ar žengiančią į postmodernią erą. Lietuvai  
teko (ir tenka) greitai ir skausmingai persiorientuo-  
ti: kone prievartinis (turiu omeny aplinkybių daro-

mą prievartą) identiteto virsmas iš nebrandžiai mo-  
dernaus į postmodernų yra esminis 10-ojo dešimt-  
mečio kultūros pokytis, kultūros šokas, trunkantis ir  
šiandien.

*Suvokimas, kad tiek brangintas, tiek sunkiai iško-  
votas identitetas neatitinka šiandieninės kultūros situa-  
cijos, taigi yra netinkamas, atrodo, buvo svarbesnis už  
patį to identiteto atgavimą.* Į socialinę erdvę ėmė verž-  
tis kiti alternatyvūs naratoriai ir/arba tie patys nara-  
toriai su kitais alternatyviais naratyvais. *Naujieji na-  
ratoriai – ironistai, nepajėgiantys net nei savęs, nei  
savojo naratyvo traktuoti rimtai. Šių naratorių ir na-  
ratyvų išgalėjimas politikoje rodo, jog mūsų kultūros  
viešojo retorika tampa iš dalies ironistinė.*

## Literatūra

1. Erlickas J. *History of Lithuania*. Vilnius: Tyto alba, 2000. 574 p.
2. Landsbergis V. *Doras Darbas, Šeima, Gimtoji žemė*. Lietuvos aidas. 1991 12 17.
3. *Panelė*. Priedas MAXI. 2001 m. balandis–gegužė. P. 30.
4. Patackas A. *Rėdos ratas*. Kaunas, 1988. P. 2.
5. Patackas A. Tauta, Kultūra, Amžinybė. *Žemaičių sau-  
lutė*. 1995 Nr. 7.
6. Patackas G. *Meilės ir vyno dainos*. Kaunas: V. Oškinio  
leidykla, 1993. 93 p.
7. Tereškinas A. Tautos dugnan: masinė kultūra, kasdie-  
nybės logika, tautiškumo teorija. *Kultūros barai*. 1998.  
Nr. 10. P. 2–10.
8. *The Fontana Postmodernism Reader* (ed. W. T. Ander-  
son). G. Britain. The Fontana Press, 1996. 235 p.

## Rasa Baločkaitė

### SOCIOLOGICAL ASPECTS OF LITHUANIAN POST COMMUNISM CULTURE: CHANGING NARRATIVES, CHANGING NARRATORS

#### S u m m a r y

In this article, changing narratives of post communism Lit-  
huanian society are analyzed. Analysis is based on theories  
of R. Rorty and D. J. Hunter. The aim and objective of  
this article is to separate objective and subjective elements  
of cultural narrative, to separate cultural facts from their  
interpretation. Main cultural turning points during the first  
decade of post communism are also represented here in  
this article.